

УДК 81'255+811.111

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.24.2.25>

ЗАСОБИ КОМПЕНСАЦІЇ ЛІНГВО- І СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ЛАКУН У ТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДУ

MEANS OF COMPENSATION FOR LINGUISTIC AND SOCIOCULTURAL GAPS IN THE TRANSLATED TEXT

Костенко Г.М.,*orcid.org/0000-0003-3496-8354**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри теорії та практики перекладу**Національного університету «Запорізька політехніка»*

Збереження в тексті національно-специфічного елемента іншої культури і подальший переказ його, включений до тексту, дозволяють вирішити два завдання: створити певний колорит у незнайомій культурі (іншомовне слово або словосполучення переноситься у мову реципієнта в оригінальному звучанні і, по суті, транслітерується) та забезпечити глибше розуміння сенсу тексту, розкриваючи значення специфічного елемента чужої культури за допомогою перекладу. Поповнення лексичного фонду мов розвивається шляхом запозичень, калькування, аббревіації, але при цьому процес асиміляції нових одиниць відбувається із затримкою в часі, тому є актуальним вивчення питання елімінації прогалин (лакун) семантичної незаповненості певної частини одиниць в одній з мов по відношенню до іншої. Саме національно-культурні відмінності в процесі категоризації і концептуалізації зумовлюють появу лакун, які необхідно елімінувати в процесі перекладу реалій і знайомства з іншомовною культурою. Метою роботи є дослідження особливостей лінгвокультурних і соціокультурних лакун у межах теорії лакунарності та прийомів їх перекладу.

При перекладі здійснюється перенесення лакун з тексту оригіналу в інше соціокультурне і мовне середовище. Своєрідний діалог культур виникає у межах заданого в тексті оригіналу комунікаційного фону, який теж слід зберегти у тексті перекладу. Основних труднощів передачі лакун при перекладі дві: відсутність у мові перекладу відповідника (еквівалента, аналога) через відсутність у носіїв цієї мови позначального об'єкта (референта); та необхідність поряд з предметним значенням (семантикою) реалії передати і колорит (конотацію) – її національне та історичне забарвлення. Лакуни виникають не лише у культурному середовищі, але й у науково-технічній сфері, адже в залежності від контексту будь-який термін може стати лакуною, яка буде перешкоджати розумінню сенсу речення або статті і потребуватиме інший переклад, не схожий з еквівалентом у перекладацькому словнику, або описом цього поняття. У подальших дослідженнях проблем лакунології слід більше уваги приділити саме можливостям подолати мовний бар'єр у текстах науково-технічної галузі.

Ключові слова: лакуна, лакунологія, лакунарність, національно-специфічний елемент, культурне середовище, науково-технічна галузь.

Preserving a nationally-specific element of another culture in the text and its further retelling, included in the text, allow solving two tasks: to create some flavor in an unfamiliar culture (a foreign word or word combination is transferred to the recipient's language in its original sound and, in fact, transliterated) and to ensure a deeper understanding of the meaning of the text by revealing the meaning of a specific element of a foreign culture through translation. The lexical fund of languages replenishes through borrowings, word-for-word translations, abbreviations, but at the same time, new units assimilate with a delay in time, therefore it is relevant to study the issue of eliminating lexical gaps (lacunae), i.e. semantic incompleteness of a certain part of units, in one of the languages in relation to another. It is the national and cultural differences in the process of categorization and conceptualization that lead to the appearance of lexical gaps that must be eliminated in the process of translating cultural words and, thus, help to analyze a foreign culture. The purpose of the work is to study the peculiarities of linguistic and sociocultural lacunae within the framework of the theory of lacunarity and methods of their translation.

When translated, lacunae are transferred from the original text to another sociocultural and linguistic environment. A kind of a dialogue of cultures arises within the framework of the communication background given in the original text, which should also be transferred to the translated text. There are two main difficulties in saving lacunae during translation: the absence of a counterpart (equivalent, analogue) in the translated language due to the lack of a denotative object (referent)

among this language's native speakers; and the desire, along with the objective meaning (semantics) of a cultural word, to also convey its color (connotation) – its national and historical coloring. Lacunae occur not only in the cultural environment, but also in the scientific and technical sphere, because depending on the context, any term can become a lacuna that will prevent from understanding the meaning of a sentence or an article and will require a different translation that is not similar to the equivalent in the recipient language's dictionary, or a description of this concept. In further studies of the problems of lacunology, more attention should be paid to the possibilities of overcoming the language barrier in the texts of the scientific and technical field.

Key words: lexical gap (lacuna), lacunology, lacunarity, nationally specific element, cultural environment, scientific and technical field.

На сьогодні особлива увага в освіті приділяється міжетнічній комунікації – обміну матеріальними та духовними продуктами культурної діяльності між етноспільнотами. Значний акцент робиться на правильному сприйманні інформації представниками різних етнічних груп. На своєрідність інтерпретації повідомлення впливає і наявність у лінгвосціокультурній системі етносу певного відповідника, який дослівно передає реалію іншої культури. Відсутність такого еквівалента називається комунікативною лакуною (від лат. *lacuna* – заглиблення, впадина, провал, порожнина; від франц. *lacune* – пустота, розрив, пропуск, пусте місце). Сучасна лінгвістика прямує до розв'язання проблем лакунології – науки, що виникла на основі вивчення лакун та омовлюється інтегративно вербальними та невербальними засобами – кінесикою, окулістикою, соматикою, гаплікою, проксемікою тощо. У межах прагматики, семантики й синтактики розробляється понятійно-термінологічний апарат опису феномену лакунарності – універсальною категорією, яку характеризує системність, багатовекторність, політермінологічність [1, с. 12]; лінгвісти використовують комплекс методів і прийомів для виявлення і фіксації лакун різних типів, шукають шляхи заповнення й елімінації лакун у мові та мовленні, визначають роль і місце лакунарності в науковій парадигмі. Англійська лінгвістика віддає перевагу словосполученню *lexical gap* (J. Cvilikaite [8], M. Janssen [9]), яке можна перекласти як «лексична прогалина, лексичний пропуск»; в українському мовознавстві проблему лакунарності досліджують такі учені, як І. О. Голубовська [2], М. П. Кочерган [3], В. М. Манакін [4]. Поповнення лексичного фонду мов розвивається швидкими темпами шляхом запозичень, калькування, абрєвіації, але при цьому процес асиміляції нових одиниць відбувається із затримкою в часі, тому є актуальним вивчення питання елімінації прогалин (лакун) семантичної незаповненості певної частини одиниць в одній з мов по відношенню до іншої.

При перекладі здійснюється перенесення лакун з тексту оригіналу в інше соціокультурне

і мовне середовище. Своєрідний діалог культур виникає в рамках заданого в тексті оригіналу комунікаційного фону, який теж слід перенести в текст перекладу. Основних труднощів передачі лакун при перекладі дві:

1) відсутність в ПМ відповідника (еквівалента, аналога) через відсутність у носіїв цієї мови позначального об'єкта (референта);

2) необхідність поряд з предметним значенням (семантикою) реалії передати і колорит (конотацію) – її національне та історичне забарвлення.

Метою роботи є дослідження особливостей лінгвокультурних і соціокультурних лакун у межах теорії лакунарності та прийомів їх перекладу.

Визначення лексичних прогалин можна розглядати як результат практичних потреб лінгвістів, а також їх розуміння процесу лексикалізації. Таким чином, ряд лексичних прогалин визначається як випадки:

1) коли слово мови оригіналу не має прямого еквівалента, не вдаючись у подробиці про поняття самого прямого еквівалента;

2) коли слово мови оригіналу перекладається на вислів мови перекладу без розгляду його в якості ідіоми або сталого словосполучення (Д. Сантос [11]);

3) коли поняття не перекладається лексичною одиницею, тобто словом, складним словом, ідіомою або сталим словосполученням (Л. Бентівоглі та Е. Піанта [5, 7], Л. Бентівоглі та ін. [6]).

Мова, мислення і культура взаємопов'язані і утворюють єдине ціле, цей взаємозв'язок і взаємозалежність відображаються у своєрідній ієрархії способів подання знань про світ:

а) в картині світу відображені цінності культури;

б) в концептуальній картині світу представлені концепти;

в) у мовній картині світу відображений лексикон словника культури.

Саме національно-культурні відмінності в процесі категоризації і концептуалізації зумовлюють появу лакун, які необхідно еліминувати в процесі перекладу реалій і знайомства з іншомовною культурою.

У науці виділяють два основних види лакун:

а) внутрішньомовні – це відсутність слова в мові, що виявляється на тлі наявності близьких за семантикою слів всередині тієї чи іншої парадигми;

б) міжмовні лакуни – відсутність лексичної одиниці в одній з мов при її наявності в іншій.

Культурологічні (когнітивні) лакуни виявляються при дослідженні відмінностей в культурах, які виявляються в мові в процесі комунікації.

Міжмовні та внутрішньомовні лакуни розпізнаються на базі аутентичних лексикографічних джерел, із досвіду досліджень вітчизняних та зарубіжних учених, а також – осмислення емпіричного матеріалу. Лакуни як інгерентні риси комунікації спостерігаються у вербальних і невербальних представленнях. Вірування, звичаї, танці, пісні, артефакти, мистецтво передаються із покоління в покоління. Наявність словників «неіснуючих слів» у царині фантастики та ірреальності, зокрема, об'єктивує існування лакун у концептосферах соціумів. Лакуни експлікуються у мовленні за допомогою полілексемних конструювань, компенсуючи відсутність однослівних позначень.

Щедрим джерелом загублених лакун є фразеологізми – усталені словосполучення, смисл яких мультиплікативно мотивується компонентами. Англ. *to fish in the air* – «переливати із пустого в порожнє», *to mark with a T* – «позначати злодія ініціальною буквою», *a fair weather friend* – «ненадійний товариш». До лакун культурного фонду належать також і географічні назви, «прозорі» для представників однієї лінгвокультурної спільноти, але лакунізовані для представників іншої, бо ці назви, як правило, включені в певний соціальний контекст є значимими для представників однієї лінгвокультурної спільноти і незначними для іншої.

Заповнення лакуни – це процес розкриття деякого поняття, що належить чужій для реципієнта культурі. Заповнення може бути різної глибини, що залежить від характеру лакуни, від типу тексту, в якому лакуна існує, а також від особливостей реципієнта, якому адресований текст. Збереження в тексті національно-специфічного елемента іншої культури і подальший переказ його, включений до тексту, дозволяють вирішити два завдання:

1) створити деякий колорит у незнайомій культурі (іншомовне слово або словосполучення переноситься у мову реципієнта в оригінальному звучанні і, по суті, транслітерується);

2) забезпечити більш глибоке розуміння сенсу тексту шляхом розкриття значення специфічного елемента чужої культури за допомогою перекладу.

Інший спосіб заповнення лакун – це включення в текст більш-менш докладних коментарів до елементів чужої культури. Заповнення при цьому може бути різної глибини, що обумовлюється, з одного боку, завданнями, що стоять перед автором, а з іншого – розмірами культурологічної дистанції між описуваною культурою та культурою реципієнта. Коментар може носити навчальний характер, в завдання якого входить не тільки полегшення сприйняття тексту, але і розвиток навичок читання, збагачення лексику, підвищення рівня мовної ерудиції.

Про ефективність енциклопедичного і соціокультурного коментарів можна судити по тому, як відбувається заповнення соціокультурних лакун. Енциклопедичний коментар лише надає відомості з певної теми, при цьому не відбувається підбору саме тієї інформації, яка в даному контексті необхідна. У результаті читач отримує якусь інформацію, але соціокультурна лакуна залишається. Для її заповнення потрібні відомості, відібрані, виходячи з контексту. Іншого роду свідчення можуть додати знань, але не заповнити лакуну, що виникла. У цьому випадку коментар не виконує свого прямого призначення – забезпечення подолання труднощів сприйняття.

У вітчизняній практиці навчання іноземних мов виділяється ще один спосіб заповнення лакун за допомогою приміток у кінці книги, які вибірково пояснюють важкі для розуміння національно-специфічні елементи тексту, але ці елементи не маркуються в авторському тексті, мабуть, для того, щоб не «зашумлівати» поле смислового сприйняття того чи іншого художнього комуніканта. У таких випадках може виникати ілюзія розуміння, і якщо читач не скористається коментарем, лакуна в тексті збережеться, а можливо, і буде заповнена неадекватно.

Інший спосіб елімінування соціокультурних лакун – компенсація. Суть компенсації полягає в наступному: зняти національно-специфічний (культурологічний) бар'єр. Для цього в тексті в тій чи іншій формі вводиться специфічний елемент культури реципієнтів, тотожний або квазі-тотожний елементу вихідної культури. Опорним елементом компенсації може служити і літературна цитата або посилання на добре знайомий читачеві твір літератури, що допомагають точніше зрозуміти характер феномена чужої культури і викликати потрібне до нього відношення. Компенсація відбувається і в тих випадках, коли зберегти лакуну можна (необхідно зробити текст максимально зрозумілим), а заповнити її з тих чи інших причин неможливо.

Компенсація лакун може бути декількох видів, один з них – «вказівка на реалію, знайому читачеві, яка допомагає зрозуміти чужу реалію або ситуацію» [5, с. 11]. У перекладознавстві виділяють наступні засоби компенсації лакун:

- 1) запозичення лексичної одиниці;
- 2) буквальний переклад;
- 3) аналогізування;
- 4) опис.

Прикладом вдалого запозичення можна вважати слово «рафтинг», яке в українській мові означає вид екстремального спорту, швидкісний сплав гірською річкою через пороги на надувному човні (рафті), плоті або на байдарці. Порівняємо з дефініцією з англomовного словника: *rafting – the sport or pastime of travelling down a river on a raft* [80]. Зіставляючи визначення в двох мовах, ми приходимо до висновку, що в семантиці цих слів є загальні семи, але є й розбіжності. Наприклад, загальними є семи «водний потік», «плавальний засіб», «спрямований рух», «діяльність людини». Що стосується відмінностей, в українській мові слово «річка» конкретизується як «гірська», чого не спостерігається в англійському варіанті.

На відміну від неологізму «рафтинг», який є вже частково асимільованим запозиченням в українській мові, слово «хутір» є словом-історизмом, що до недавнього часу використовувалося в назвах населених пунктів деяких регіонів України. Словники пояснюють «хутір» як: 1) дрібне землеволодіння козаків, міщан, вільних селян і 2) земельна ділянка, що виділялася у приватне володіння селянській родині з перенесенням на неї садиби. Як бачимо, в структурі його значення виділяються наступні семи: «місце проживання», «регіон», «житло», «діяльність людини» (імпліцитно).

В англійській мові аналог слову «хутір»: *farm – an area of land and its buildings, used for growing crops and rearing animals* [10], в значенні якого є такі семи, як: «місце проживання», «житло», «діяльність людини» (експліцитно), «рослини», «тварини». Існує інший аналог слову «хутір»: *hamlet – a small settlement, generally one smaller than a village, and strictly (in Britain) one without a church* [10]. Слова *farm* і *hamlet* відрізняються тим, що перше передбачає спеціалізоване місце для вирощування рослин і тварин, у той час як друге означає невелике поселення з малою кількістю будинків. Сема «поселення (місце де живуть люди)» дозволяє стверджувати, що англomовне *hamlet* ближче за своїм значенням до українського слова «хутір». Дана лакуна є яскравим прикладом лінгвокультурної лакуни, яка зафіксована у слов-

нику і водночас переклад якої залежить від культури та традицій народів вихідної мови та мови перекладу.

Транскрипція і транслітерація є прийомами перекладу, що відтворюють в мові перекладу форму іншомовного слова. Вони часто використовуються при перекладі різних топонімів. Наприклад, варіанти перекладу назви перевалу Псеашхо практично однакові у всіх розглянутих нами мовах: Псеашхо, *Pseashkho* (англ.). Адигейською мовою Псеашхо означає «багатоводна гора», що вказує на присутність в значенні топоніма таких сем, як «вид рельєфу», «водний простір» «велика кількість», що не сприймаються в перекладі, тобто дане слово є лакуною, яка у цьому випадку не компенсується за допомогою транслітерації і вимагає подальшого роз'яснення.

Описовий переклад передбачає використання опису, який розкриває значення безеквівалентної одиниці за допомогою розгорнутого словосполучення. Використання цього прийому можна простежити на прикладі слова «урочище», що означає будь-яку частину місцевості, відмінну від інших ділянок навколишньої місцевості, наприклад, лісовий масив серед поля. На англійську мову слово перекладається як *tract – an area of land, typically a large one або natural boundary – a line which marks the limits of an area* [10]. Обидві дефініції свідчать про наявність таких сем, як «частина земельної площі», «межа / кордон / лінія розділу між територіями». При цьому жоден з варіантів не відображає всю повноту значення слова «урочище».

Конкретизація або генералізація як перекладацькі прийоми пов'язані з вживанням гіпоніма замість гіпероніма і навпаки. Наприклад, слово «станія» – велике козацьке поселення. Англійський варіант виглядає як *caucasian village*. Станія в українській мові перетворюється на поселення при перекладі англійською, втрачаючи при цьому національну й етнічну віднесеність людей, які проживають у цьому поселенні. Крім цього, англійському визначенню потрібен додатковий прикметник «козацьке» для передачі всього поняття в цілому.

Усе більше лакун з'являється у наш час, з розвитком науки і технології особливо у комп'ютерній сфері. Наприклад, у реченні: *Our approach supports content authoring where collaboration on editing the content stored in the 3D cloud is possible and content added by one user can be immediately accessible by others* [12] присутні три лакуни: «content authoring», «collaboration» та «cloud»,

які перекладаються як «розробка контенту», «загальна праця» та «сховище даних» відповідно.

При перекладі лакуни «*content authoring*» можна використали спосіб буквального перекладу. Словосполучення складається з двох іменників, які окремо перекладаються:

«*content*» – «вміст», «склад», «контент»;

«*authoring*» – «розробка».

Лакуну «*collaboration*» краще перекласти аналоговим способом. Словник цьому терміну дає переклад «кооперація», «співробітництво», тобто даний термін позначає працю, що виконується групою людей, співпрацю. Тому ми надали перекладу аналог «загальна праця».

Останню лакуну ми переклали описовим способом. Слово «*cloud*» перекладається як «хмара», і можна використовувати саме цей переклад. Але те, що «хмара» в даному контексті – віртуальне сховище для якихось даних, може зрозуміти не кожен реципієнт, тому ми переклали даний термін як «сховище даних». Таким чином можна сказати, що ми із соціокультурної лакуни зробили лінгвокультурну, адже термін «хмара» не зафіксований у словнику і не має визначення, пов'язаного зі комп'ютерною сферою, але разом з тим широко використовується серед працівників цієї

сфери. «Сховище даних», у свою чергу, – це стале словосполучення, яке, так би мовити, описує термін «хмара» та робить його більш зрозумілим для реципієнта.

Таким чином, питання про способи і прийоми елімінування лакун залишається не до кінця вивченим в сучасній науці (лінгвістиці, філософії, міжкультурній комунікації). Загалом, лінгвістам представляється доцільним і методологічно виправданим використання поняття «лакуна» не лише при зіставленні мов, але й при зіставленні аспектів культури і суспільного життя. Діалогу культур часто заважає наявність прогалин у комунікації, викликаних великою кількістю соціокультурних та лінгвокультурних лакун, що мають різний характер, причини виникнення та вимагають різних способів їх заповнення. Це стосується і науково-технічної літератури, адже в залежності від контексту будь-який термін може стати лакуною, яка буде перешкоджати розумінню сенсу речення або статті і потребуватиме інший переклад, не схожий з еквівалентом у перекладацькому словнику, або описом цього поняття. У подальших дослідженнях проблем лакунології слід більше уваги приділити саме можливостям подолати мовний бар'єр у текстах науково-технічної галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Анохіна Т. О. Категорія лакунарності у контексті суміжних понять. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія: Філологія. 2011. Т. 14. № 2. С. 8–15.
2. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості: автореф. дис. доктора філол. наук за спеціальністю 10.02.15 «Загальне мовознавство». К., 2004. 27 с.
3. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства. К.: Видавничий центр «Академія», 2006. 424 с.
4. Манакін В. М. Когнітивна лінгвістика та доцільність для сучасного мовознавства. *Наукові записки*. Серія: Філологічні науки (мовознавство): у 2 ч. Кіровоград: РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2011. Вип. 95 (1). С. 3–6.
5. Bentivogli L., Pianta E. Beyond lexical Units : Enriching Word Nets with Phrasets. *Proceedings of the Research Note Sessions of the 10th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics (EACL'03)*. Budapest, 2003. P. 67–70.
6. Bentivogli L. et al. Coping with Lexical Gaps when Building Aligned Multilingual Wordnets. *Proceedings of the Second International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2000)*. Athens, 2000. P. 993–997.
7. Bentivogli L., Pianta E. Looking for Lexical Gaps. *Proceedings of the Ninth EURALEX International Congress*. Stuttgart, 2000. P. 663–669.
8. Cvilikaite J. Lexical Gaps. Resolution by functionally complete units of translation. *Darbai ir dienos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2006, T. 45. P. 127–142.
9. Janssen M. Multilingual Lexical Databases, Lexical Gaps, and SIMuLLDA. *International Journal of Lexicography*. 2004. Vol. 17. No. 2. P. 137–154.
10. Oxford dictionaries. URL: <https://www.oxforddictionaries.com/> (дата звернення: 20.08.2022).
11. Santos D. Lexical Gaps and Idioms in Machine Translation. *Proceedings of CO- LINC'90* / ed. by H. Karlgren. 1990. Vol. 2. P. 330–335.
12. Bae H. Fast and scalable structure-from-motion based localization for high-precision mobile augmented reality systems. *The Journal of Mobile User Experience*. 2016. № 4. URL: <http://link.springer.com/article/10.1186/s13678-016-0005-0> (дата звернення: 20.08.2022).